
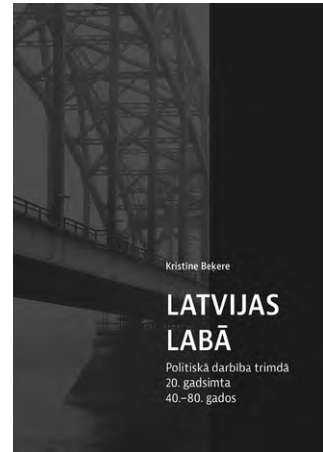

Pētījums par latviešu trimdas politisko darbību

Recenzija par grāmatu: Kristīne Beķere. *Latvijas labā. Politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados.* Rīga 2022. 303 lpp. ISBN 978-9934-18-870-1

Jānis Taurēns, *Dr. hist.*

 <https://orcid.org/0000-0001-6837-3901>

Latviešu trimdas pētniecība ir pēdējo gadu zinātniska un sabiedriskā aktualitāte, kam Latvijā pievēršas arvien vairāk pētnieku. Trimda ir unikāla parādība, kurai pašai par sevi būtu īpaša vieta Latvijas vēstures pētniecībā, bet nevar aizmirst, ka trimda cīnījās arī par Latvijas valstiskuma atjaunošanu un centās aizstāvēt latviešu tautas intereses okupētajā Latvijā. Kristīnes Beķeres monogrāfija “Latvijas labā. Politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados” iznākusi 2022. gadā Latvijas Universitātes Akadēmiskajā apgādā. Autore ir pazīstama un aktīva latviešu trimdas vēstures pētniece. Viņa 2020. gada novembrī aizstāvējusi promocijas darbu vēsturē “Latvijas neatkarības idejas uzturēšana trimdā no 1940. gadu vidus līdz 1980. gadu otrai pusei: politiskā darbība”. Pati autore norāda, ka grāmatas pamatā ir šis disertācijas teksts ar atbilstošu “*pētījuma raksturu un struktūru*” (8. lpp.). Darbs sastāv no ievada, avotu apskata, desmit nodaļām un secinājumiem. Varbūt būtu bijis lietderīgi nodaļas sanumurēt. Darba ievadā raksturota problēma kopumā un īsumā aplūkoti līdzšinējie pētniecības sasniegumi. Autore norāda, ka darbam ir pārskata raksturs (9. lpp.). Darba struktūra veidota drīzāk pēc tematiskiem, nevis hronoloģiskiem principiem, un šī izvēle atzīstama par veiksmīgu.

Avotu apskats liecina par to, ka grāmata tapusi, balstoties uz plašu avotu klāstu. Kopumā darbā izmantoti nepublicēti avoti no 17 valsts vai nevalstisku organizāciju pārraudzītām dokumentu krātuvēm un divu privātpersonu privāto arhīvu materiāli (20. lpp.). Svarīgākā nozīme bijusi Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā un Latvijas Valsts vēstures arhīvā uzglabātajiem trimdas organizāciju un darbinieku dokumentiem. Autore izceļ Minesotas Universitātes Imigrācijas vēstures pētniecības centra dokumentus, Hūvera institūta arhīvu, dažādu valstu nacionālos arhīvus. Darbā plaši izmantota trimdas prese,

galvenokārt laikraksti "Laiks", "Austrālijas Latvietis" un "Latvietis Amerikā".

Vērtīga darba sadaļa ir teorētiska rakstura nodaļa par jēdzieniem un nosaukumiem, kurā apkopotas līdz šim piedāvātās definīcijas un ieteiktas jaunas. Katram būs savi priekšstati par to, kas ir, piemēram, trimda, bet nav noliedzams, ka iespējamās dažādas versijas un vajadzīgs definēt vienu. Bez tam eksistē alternatīvi nosaukumi, piemēram, izplūdušais koncepts "emigrācija" vai poētiskais jēdziens "kļaidis". Autore secina, ka jēdziens "diaspora" ir labi piemērots pēc Otrā pasaules kara pasaulē izklīdušo latviešu apzīmēšanai, tomēr, analizējot dažādus pasaulē nonākušo latviešu darbības aspektus, piemēram, viņu politisko aktivitāti, secina, ka trimda ir "*maksimāli precīzs apzīmējums, kas raksturo tieši konkrēto parādību tieši konkrētajā laika posmā*" (43. lpp.).

Nodaļā "Trimdas izveidošanās un raksturojums" īsumā aplūkotas latviešu bēgļu DP (*displaced persons*) nometnes. Lielā mērā latviešu trimdas kopienas veidojās Vācijas teritorijā no šīm nometnēm, no kurām trimdinieki devās tālāk pasaulē. Latviešu bēgļu sapnis bija Amerikas Savienotās Valstis, populāras bija Austrālija, Lielbritānija un Kanāda. Autore pievēršas arī latviešu trimdinieku skaita problēmai dažādās valstīs, norādot uz grūtībām šī jautājuma risināšanā. Latviešu bēgļu sabiedriskā un kultūras dzīve šajās nometnēs acimredzot būtu vēl pētāma. Pieminēšu nesenu pētījumu par Baltijas Universitāti šajā žurnālā.¹ Bēgļu nometņu iemītnieki rakstīja vēstules Rietumu politiķiem, piemēram, 2300 Ziemeļreinas-Vestfālenes latvieši nosūtīja 734 vēstules, no tām 45 ASV prezidentam Harijam Trumenam (*Harry S. Truman*). Jāatzīmē gan, ka adresātu vidū minēts ASV viceprezidents Dž. Daless, kāda šajā laikā un citos vēstures posmos noteikti nebija (99. lpp.). Varbūt te domāts Henrijs Volless (*Henry A. Wallace*), ASV viceprezidents no 1941. līdz 1945. gadam? Pēc Franklina Rūzvelta (*Franklin*

D. Roosevelt) nāves 1945. gadā prezidentam Trumenam nebija viceprezidenta līdz 1949. gadam.

Nodaļā "Trimdas strukturēšanās" autore vispirms pievēršas svarīgāko trimdas organizāciju izveidei, kā pirmo minot Amerikas Latviešu apvienības izveidi 1951. gadā. Liela loma tās dibināšanā bija Latvijas sūtnim Vašingtonā Jūlijam Feldmanim. 50. gadu sākumā šādas organizācijas veidojās tajās pasaules valstīs, kurās bija nozīmīgas latviešu trimdas kopienas. Savukārt 1955.–1956. gadā izveidojās Brīvās pasaules latviešu apvienība, kas vēlāk ieguva nosaukumu Pasaules Brīvo latviešu apvienība (PBLA). Starp citu, Latvijas vēstures zinātnē, liekas, neviens nereflektē par šo diezgan nozīmīgo akcentu maiņu. Paralēli PBLA tiklam izveidojās arī otra globāla struktūra – Daugavas Vanagi. Varbūt darbā noderētu neliela analīze, ar ko abu struktūru uzskati un darbība pēc būtības atšķirās.

Nodaļa "Politiskās darbības aizsākumi" pievēršas trimdinieku politiskajai darbībai bēgļu nometnēs. Trimdinieki, piemēram, rakstīja vēstules šīs pasaules varenajiem. Autore piedāvā interesantu analīzi par Latvijas diplomātiskā dienesta un trimdas organizāciju attiecībām. Laika gaitā pieauga tieši trimdas organizāciju nozīme. Tām bija gan lielāka rīcības brīvība, gan ievērojamāki finanšu resursi. Autore norāda, ka trimdas diplomāti apzinājās savas ierobežotās iespējas un resursus, viņiem bija jābūt uzmanīgiem, un nedrīkstēja pārkāpt ierobežojumus, ko noteica attiecīgo mītnes zemju diplomātija. Šādos apstākļos aktīvākais darbs, veicinot Latvijas neatkarības atjaunošanu, ātri pārgāja trimdas organizāciju pārziņā (107. lpp.). Noteikti sava nozīme bija arī trimdas latviešu spējai adaptēties mītnes zemēs, tikt pie turības un attiecīgi atvēlēt resursus trimdas aktivistu atbalstam.

Svarīga loma trimdas organizāciju politiskajā darbībā bija informācijas izplatīšanai, kas aplūkota nodaļā "Informācijas

par Baltijas valstīm izplatīšana”. Trimdā iznāca simtiem periodisko uzdevumu. No tiem paši ilgstošākie un ar lielāko tirāžu bija tikai daži. Autore pamatoti secina, ka trimdas prese un grāmatas bija ļoti nozīmīgas trimdas identitātes veidošanā, bet pasauli uzrunāja tikai publikācijas, kas tapušas mītnes zemju valodās (111. lpp.). Lielāko uzmanību autore veltījusi Latvijas vēsturi skaidrojošām grāmatām. Viena no veiksmīgākajām grāmatām ir izvesto sarakstu publikācija *These names accuse* (sk. 115.–116. lpp.). Svarīgs trimdinieku darba lauks bija centieni ietekmēt mītnes zemju svarīgākos preses izdevumus. Šāds instruments bija lasītāju vēstules, kurās trimdinieki iebilda pret kļūdām dažādos oficiālos un privātos informatīvos materiālos, kartēs, zinātniskajā literatūrā.²

Cita veida aktivitātes bija svētku un atceres dienu izmantošana, lai atgādinātu par Baltijas tautu likteni, tā aplūkota nodaļā “Svētku un atceres dienu politizēšana”. Varbūt “politizēšana” ar tā zināmo negatīvo konotāciju nav labākais vārds, ko izvēlēties, bet nav arī viegli ieteikt precīzāku. Tomēr pati šī problēma par simboliem un svētkiem ir novatoriska, raksturīga postmodernisma laikmetam un līdz šim maz pētīta. Tā, piemēram, ar interesi lasām, ka 18. novembra vizuālie simboli bija Latvijas karogs, tā krāsas, dekorācijas tautiskā stilā, latviski akcenti apģērbā, ozolzaru vijumi un citi elementi (126.–127. lpp.). Dažāda veida svētku un atceres dienu un nedēļu mērķis bija “*uzturēt mītnes zemju sabiedrībā un politiskajās aprindās Baltijas valstu neatkarības ideju kā aktuālu un zināmu konceptu*” un informēt sabiedrību par neatrisināto Baltijas valstu neatkarības problēmu (133.–134. lpp.). Interesanta un maz pētīta ir šāda veida pasākumu organizēšana Dienvidamerikā, ko plaši atspoguļojusi autore. Viegli pamanīt, ka lielāku atsaucību ASV trimdinieku pūlīņi gūst prezidenta Ronaldas Reigana (*Ronald Reagan*) administrācijas (1981–1989) periodā.

Nodaļā “Trimdas iesaistīšanās pretkomunisma aktivitātēs” īpaši jāuzsver Kerstena komitejai veltītās lappuses. Čārlza Kerstena (*Charles J. Kersten*) iniciētā un vadītā speciālā ASV Pārstāvju palātas komiteja izmeklēja Baltijas valstu okupāciju un inkorporāciju kā komunistu agresijas piemēru. Tā bija gandrīz vai pirmā reize, kad baltiešu trimdiniekus kāds vēlējās uzklaut tādā līmenī, un trimdas organizācijas rīkojās ļoti enerģiski un aktīvi, apzinot iespējamus lieciniekus un aicinot trimdas latviešu sabiedrību sadarboties. Komitejas darbībai bija liela publicitāte un ilglaicīgas sekas. Nodaļā ir jauni un interesanti materiāli par latviešu aktivitātēm ASV valdības – Valsts departamenta un Centrālās izlūkošanas pārvaldes (CIP) veidotās struktūras – Brīvās Eiropas komitejas – paspārnē. Autore atzīmē, ka atkarība no minētajām varas struktūrām tika ilgstoši slēpta. Latviju šajā struktūrā pārstāvēja Komiteja Latvijas brīvībai, kas paveica pārsteidzoši daudz. Patiesībā sadarbība ar leģendāro CIP tās darbības avantūristiskākajā posmā varētu turpmāk izpelnīties dažādus, ne tikai pozitīvus vērtējumus.

Nodaļā “Baltijas valstu inkorporācijas PSRS *de iure* neatzišanas politikas uzturēšana” apskatīta dažādu valstu politika šajā jautājumā. Droši vien, ņemot vērā, ka ASV un Apvienotās Karalistes pozīcija plaši pētīta, liela uzmanība veltīta Vācijas Federatīvās Republikas pozīcijai. VFR situāciju ietekmēja komunistiskās Austrumvācijas *de facto* pastāvēšana, kas lika uzmanīgi izturēties pret citu pēckara “izmaiņu” atzišanu. K. Beķere norāda, ka VFR juridiski ievēroja neatzišanas politiku, bet izvairījās no “*tiešiem apgalvojumiem*” un atteicās “*šo principu publiski deklarēt vai arī kādā veidā aktīvi īstenot*” (179. lpp.). Plaši apskatīti arī Austrālijas un Jaunzēlandes lēmumi atteikties no neatzišanas politikas un šo lēmumu izraisītie baltiešu trimdinieku protesti. Austrālijas latviešiem izdevās panākt kļūmīgā lēmuma atcelšanu, taču Jaunzēlandē tas

neizdevās, piemēram, nelielās baltiešu kopienas dēļ, par ko diezgan ciniski reflektēja Jaunzēlandes ārlietu resors savos dienesta dokumentos (197. lpp.).

Nozīmīga nodaļa un grāmatas pēdējā pamatnodaļa ir “Trimdas darbība EDSA procesa gaitā”. Tā aptver laika posmu trimdas organizāciju darbībā no 20. gadsimta 70. gadu sākuma līdz 80. gadu vidum, kad trimdinieku organizācijas bija īpaši aktīvas. Vērts atzīmēt, ka šis aktīvais periods sakrita ar Ulda Gravas atrašanos PBLA priekšsēdētāja amatā (1972–1975). Nodaļā īsi aplūkota procesa būtība, kas ietvēra PSRS centienus panākt pēckara teritoriālā izkārtojuma atzīšanu, savukārt Rietumus interesēja drošības problemātika, ekonomiskā sadarbība un humanitārie jautājumi (203. lpp.). Baltiešus satrauca PSRS un ASV attiecību uzlabošanās tendences kopumā, savukārt pilnīgi nepieņemami bija jau minētie centieni panākt pastāvošo robežu atzīšanu. Latviešu trimda bija ļoti aktīva, gan panākot ciešu sadarbību ar citiem baltiešiem, gan iesaistot plašu organizāciju skaitu. Autore aplūko trimdinieku rīkotās akcijas: vizītes pie dažādu valstu diplomātiem, memorandu sagatavošanu un izplatīšanu un leģendāro incidentu Helsinkos, kad 1973. gada 4. jūlijā latviešu grupa iekļuva VDR vēstniecībā un uzrunāja PSRS ārlietu ministru Andreju Gromiko (207. lpp.). Sekojošie baltiešu aresti Somijā izraisīja milzīgu pasaules mēroga publicitāti. Bažas un negatīvu attieksmi trimdā raisīja nu jau leģendārā simtgadnieka, ASV valsts sekretāra (1973–1977) Henrija Kisindžera (*Henry Kissinger*) politika – viņš savos centienos uzlabot attiecības ar PSRS noteiktos apstākļos varētu izšķirties par soli izbeigt neatzīšanas politiku. Liela baltiešu uzvara bija prezidenta Džeralda Forda (*Gerald Ford*) paziņojums, ka ASV uztur spēkā neatzīšanas politiku. Tam sekoja ASV Kongresa rezolūcijas.

No savas puses atzīmēšu, ka kopš 70. gadiem, pateicoties trimdinieku aktīvajai

darbībai, kļuva iespējamas baltiešu vizītes ASV varas koridoru augstākajos kabinetos. Baltieši turpināja aktīvu darbu arī EDSA pārskata konferencēs. Ir plaši zināms, ka sākotnēji netika augstu vērtēti Rietumu panākumi – cilvēktiesību iekļaušana Helsinku Noslēguma aktā. Tika uzskatīts, ka PSRS devusi tukšus solījumus apmaiņā pret sev ārkārtīgi svarīgo pēckara *status quo* atzīšanu. K. Beķere norāda, ka faktiski Helsinku dokuments aktualizēja cilvēktiesību problēmas, tām tika piešķirta daudz lielāka nozīme, un to neievērošana bija “viens no aktuālākajiem un iedarbīgākajiem trimdas argumentiem pret Padomju Savienību” (223. lpp.). Varbūt bija iespējams minēt vairāk konkrētu latviešu disidentu vārdu, par kuru likteni periodā pēc Helsinku konferences cēla trauksmi trimdā.

Interesanta un novatoriska ir darba apakšnodaļa par slaveno Baltijas brīvības un miera kuģa braucienu un Kopenhāgenas tribunālu – šie notikumi, to sagatavošana un norise līdz šim pētīti visai maz.

Kristīnes Beķeres pētījums atšķir lasītājiem daudzas nezināmas vai maz pētītas trimdas vēstures lappuses. Darbs ir bagāts ar trāpīgiem un augsta līmeņa secinājumiem un vispārīnājumiem. Tajā aplūkots plašs problēmu loks, un bagātīgais fakto materiāls padara to par īstu rokasgrāmatu trimdas vēsturē. Varbūt varētu vēlēties vairāk polemikas ar citu autoru darbiem – gan memuāru literatūru, gan zinātniskiem pētījumiem, iekļaujot šādu analīzi ne tikai literatūras apskatā, bet arī darba pamattekstā. Turpmākas pētniecības uzdevums droši vien būtu trimdas darbība Latvijas Trešās atmodas laikmetā.

Kopumā ir pozitīvi vērtējams, ka K. Beķeres promocijas darbs jau tik drīz pēc tā aizstāvēšanas ir kļuvis par pamatu respektablai zinātniskai monogrāfijai, kas noteikti pelnījusi zinātnieku un plašākas sabiedrības interesi.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ EVITA FELDENTĀLE. Baltijas Universitātes dibināšanas gaita (1945–1946). In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2017, Nr. 4, 126.–140. lpp.
- ² Sk. arī: MARIKA SELGA. Debunking the Falsehoods of Historical Interpretations: Arnold Spekke on George Kennan's "Soviet-American Relations, 1917–1920. The Decision to Intervene". In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2023, Nr. 15, 30.–42. lpp.